

SKUP 2001 – 40

Prosjekt: Bomber og bedrag
Medarbeider: Arild Aspøy og Ståle Hansen
Publikasjon: Brennpunkt NRK
Publisert: Februar 2001
Medium: Fjernsyn
Tema: Forsvar

Metoderapport til SKUP 2002

Bomber og Bedrag

NRK Brennpunkt

1: Programansvarlige:

Arild Aspøy
Ståle Hansen

2: Tittel på arbeidet:

"Bomber og Bedrag"

3: Publisering:

Programmet er en halvtimes dokumentar som ble sendt i NRK1s Brennpunkt 27. februar 2001, med reprise påfølgende lørdag i NRK2.

4: Redaksjon og redaksjonsadresse:

NRK Brennpunkt
NRK - OFFD FG31
0340 OSLO
Tlf: 23.04.90.00

5: Kontaktadresser

Arild Aspøy
Tlf. 23.04.25.44 / 905.35.292

Ståle Hansen
Tlf. 23.04.28.87 / 905.92.321

Adresse som over.

6. Redegjørelse for arbeidet

a. Når og hvordan kom arbeidet i gang, hva var ideen som startet det hele?

Gjennom flere år på 90-tallet smalt det kraftig i de nedlagte gruvene til AS Sydvaranger i Bjørnevatn i Finnmark. Det var amerikanske spesialsoldater og sivile eksperter som sto bak sprengningsforsøkene i samarbeid med Forsvarets Bygningstjeneste i Norge. De første eksplosjonene utløste en rekke spørsmål om hva som foregikk. Noe av det mest spesielle var at amerikanske militære nå opererte i et område der Norge tidligere aldri hadde tillatt alliert aktivitet – bare to kilometer fra den russiske grensen. Både norsk presse og russiske myndigheter ville vite hva de drev med. Svarene fra Forsvaret var at det dreide seg om rent defensive tiltak – ved hjelp av resultatene ville man kunne konstruere bedre tilfluktsrom for å kunne beskytte den norske sivilbefolkningen mot angrep. I et Dagsrevyinnslag i 1997 sto to representanter fra Forsvarets Bygningstjeneste fram og forklarte prosjektets utelukkende defensive karakter. Dermed døde saken.

Men omtrent samtidig var Bjørnevatn-læreren Victor Korsnes på sin årlige jakttur, i følge med en bekjent og hunden Mina. På vei til jaktterrenget tok de en snarvei gjennom gruveområdet i Bjørnevatn. På fjellet Jerntoppen fikk de se en hvitmalt container som viste seg å være forsynt med interessante emblemer. På flere steder på den store containeren sto det "Defense Nuclear Agency – United States of America". Lange tykke kabler førte ut av containeren og inn i hull og åpninger i en nylaget tunnell i det gamle gruveområdet. Dette vakte mistanke hos den gamle radikaleren Korsnes. Han ble ikke mindre mistenksom da han returnerte til Jerntoppen noen dager senere for å ta bilde av containeren. Den var da sporløst forsvunnet. Da han snakket med oppsynsmenn i gruva, lokale arbeidere som hadde vært innleid på prosjektet samt bekjente i Forsvaret fikk han beskjed om at han måtte ha sett syner – noen slik brakke hadde aldri vært i Bjørnevatn. Og noen organisasjon ved navn "Defense Nuclear Agency" hadde aldri deltatt i dette prosjektet. Etter å ha irritert seg over disse svarene i lengre tid, tok Korsnes kontakt med Brennpunkt sommeren 2000 og lurte på om ikke dette kunne være av interesse. Der startet saken for oss.

b) Hva var den sentrale problemstillingen ved starten av prosjektet?

Problemstillingen i utgangspunktet var knyttet direkte til Victor Korsnes observasjon av den hvite containeren i Bjørnevatn. Hadde en slik brakke vært i Bjørnevatn? Hva slags organisasjon var "Defense Nuclear Agency", og hva gjorde de i Norge? Og snakket Forsvaret sant da de hevdet at dette utelukkende var defensive tester for beskyttelse av sivilbefolkningen? Kort sagt: Hva slags tester hadde egentlig vært gjennomført i Bjørnevatn?

c) Ble problemstillingen endret underveis? I så fall, hvorfor og hvordan?

Problemstillingen ble bare lettere justert gjennom researchprosessen. Spørsmålet om hva slags tester som egentlig var blitt gjennomført i Bjørnevatn ble det sentrale hele veien. Og da svaret på dette omsider kom på plass viste det seg at denne vinkelen var mer enn tilstrekkelig for et Brennpunkt. Enkelte nye og viktige spørsmålsstillinger kom til etter hvert som det ble klart at testene inngikk i et atomvåpenprogram. Spesielt viktig ble det skremmende perspektivet *av at testene i Finnmark var en del av et program for å utvikle atomvåpen som faktisk var ment for å brukes – ikke bare for å skremme.

d). Kort beskrivelse av organiseringen av arbeidet, metodebruk, kildebruk, problem underveis mv.

Helt fra starten av var vi to stykker som arbeidet med research til denne saken. Det viste seg uvurdelig ettersom det raskt ble klart at saken var langt mer komplisert enn vi kunne ane etter å ha snakket med Victor Korsnes. Det var nødvendig å sette seg detaljert inn i store amerikanske våpenutviklingsprosjekter, finlese kongressdokumenter og militære planer og budsjetter på hundrevis av sider – der det som var av relevans for vår sak kanskje befant seg i et avsnitt på noen få linjer midt i dokumentene. Det viste seg også at informasjonstilfanget var enormt, så snart vi visste nøyaktig hva vi skulle lete etter. Paradoksalt nok for et våpenutviklingsprosjekt der store deler var hemmelig var det største problemet å fordøye og analysere et berg av åpen informasjon. Åpenheten og tilgangen på denne typen informasjon er forbløffende i USA (i alle fall var den det fram til 11. september). Uten at vi hadde vært to journalister som hadde mulighet til å kaste baller og diskutere saken oss imellom ville faren for å grave seg ned og til slutt drukne i materien vært overhengende.

I starten hadde vi bare ett konkret funn å jobbe ut fra – containeren i Bjørnevatn. Det var derfor bare å angripe saken etter tradisjonell oppskrift – bred informasjonsinnsamling. Vi konsentrerte oss om følgende innganger:

- Kartlegging av "Defense Nuclear Agency". Hva slags organisasjon var dette og hvilke arbeidsoppgaver hadde de?
- Samtaler med lokale mennesker i Finnmark som hadde vært involvert i det amerikanske prosjektet.
- Forsiktig tilnærming til Forsvaret med "ufarlige" faktaspørsmål.
- Informasjonssøk på internett og i amerikanske databaser mer eller mindre på måfå.

Det største problemet var at vi måtte søke etter informasjon om noe vi ennå ikke visste hva var. I starten var det bare en ullen mistanke om at det var noe i denne saken som Forsvaret ville holde skjult – uten noe mer å gå på enn at det sannsynligvis dreide seg om en form for våpenutvikling. Vi gikk derfor igjennom de amerikanske databasene vi mente ville mest aktuelle med enkle søkeord som "norway", "tunnel", og "bomb".

Det hender av og til at man finner selv nåla i høystakken. En av databasene vi søkte i tilhørte den svært anerkjente amerikanske stiftelsen Federation of American Scientists. Da vi tastet inn de litt ubehjelpelige søkeordene våre fikk vi opp et 100-siders dokument om et prosjekt som het "Hard Target Tunnel Defeat". Fra dokumentet så vi raskt at det var blitt foretatt sprengningstester i "Norway Geology" under dette prosjektet. Samtidig inneholdt det opplysninger som fikk oss til å hoppe i stolen. Flere av punktene pekte i retning av at programmet omfattet utvikling av kjernefysiske våpen.

Dokumentet var produsert av en organisasjon ved navn "Defense Special Weapons Agency". Ved nærmere undersøkelse viste den seg å være identisk med "Defense Nuclear Agency", som Victor Korsnes hadde lest på containeren i Bjørnevatn. Organisasjonen hadde rett og slett skiftet navn året før.

Under vår research-periode skiftet den navn på nytt – nå til det enda mindre truende "Defense Threat Reduction Agency". Det var imidlertid lite beroligende med

organisasjonens historie og arbeidoppgaver. Det var denne organisasjonen som utviklet den første atombomben under den annen verdenskrig, og som har bestyrt USAs kjernefysiske arsenal gjennom den kalde krigen. Denne organisasjonen drev altså nå våpenutvikling i Finnmark.

Det var uhyre viktig for oss å få spesifisert hva vi lette etter på denne måten. Gjennom dokumentet fra FAS visste vi nå navnet på hovedprosjektet (Hard and deeply buried target defeat initiative), og de to delprogrammene der testene i Norge inngikk. Armert med den nyvunne kunnskapen tok vi en samtale med en av ingeniørene i Forsvarets bygningstjeneste som hadde hatt ansvar for programmet – Bjørn Brokhaug.

Brokhaug startet med å gi oss den offisielle historien – som var at dette var et forsøk for å utvikle sterkere tilfluktsrom. Han hevdet at amerikanerne som deltok kom fra de amerikanske ingeniørtroppene. Riktignok tok han forbehold (slik FBT alltid gjorde) om at alle slike forsøk kunne brukes til våpenutvikling – men han gjorde det helt klart at så ikke var tilfelle i dette prosjektet. Da vi konfronterte ham med at vi visste hvilken organisasjon og hvilket prosjekt som hadde vært aktivt i Finnmark innrømmet han at Defense Nuclear Agency hadde deltatt, men ga tydelig uttrykk for at dette var ting han egentlig ikke skulle si. Han hevdet imidlertid fremdeles at det ikke dreide seg om et prosjekt der atomvåpen ble utviklet.

Dette var det springende punktet for oss. For selv om vi nå hadde fått dokumentert at det var det amerikanske forsvarets atomvåpenavdeling som gjennomførte Bjørnevåtne-sprengningene hadde vi fremdeles bare indikasjoner – riktignok ganske sterke – på at "Hard and deeply buried target defeat initiative" var et program som innebar utvikling av atomvåpen. Vi trengte mer.

Det neste skrittet ble å kontakte sivile uavhengige eksperter i USA som hadde inngående kjennskap til saken. Gjennom Federation of American Scientists og over internett fikk vi tak i en håndfull eksperter som uavhengig av hverandre kunne gi sin vurdering av saken. Bildet de ga var entydig – det er ingen som helst tvil om at prosjektet som testene i Finnmark var en del av, var myntet på å utvikle avanserte konvensjonelle og kjernefysiske våpen for å kunne angripe mål som lå dypt begravd i hardt fjell. Flere av ekspertene mente at testene i Finnmark var *spesielt* innrettet mot kjernefysiske våpen ettersom de tunellene som var bygget der var av den typen som ikke kunne ødelegges av vanlige konvensjonelle bomber. I tillegg mente ekspertene at Bjørnevåtne var valgt fordi den usedvanlig harde bergarten i området er en del av et belte som strekker seg langt innover Kola-halvøya. De russiske kommandosentralene og ubåtbunkerne på Kola er altså bygget i samme bergart som gruvene i Bjørnevåtne. For amerikanerne ville det være av uvurderlig verdi å få teste ut denne bergarten for å vite nøyaktig hva som kreves for å slå ut slike anlegg.

Ekspertene – med FAS egne folk Henry Kelly og Robert Nelson i spissen – trakk fram et svært skremmende aspekt av disse nye såkalte "mini-nukes" som sterke krefter i USA støttet utviklingen av. Tanken er nemlig å lage atomvåpen som er så "små" at de faktisk vil være politisk akseptable å bruke. (For eksempel kan man tenke seg at slike våpen ville kunne slått ut anlegg av den typen Al Quaida hadde i Tora Bora-fjellene i Afghanistan i ett eneste angrep). Det argumenteres med at "små" atomvåpen vil gi mye mindre nedfall og stråling og at de derfor kan brukes nærmest som vanlige bomber. De amerikanske forskerne var vettskremt av denne argumentasjonen fordi slike våpen rett og slett vil fjerne den grensen som i dag finnes mellom konvensjonelle våpen og atomvåpen.

Til tross for utsagnene til de amerikanske ekspertene var det viktig for oss å sikre at vi hadde skriftlig dokumentasjon på atom-koblingen. Det førte til at vi måtte søke opp ny informasjon, og følge de "norske" underprosjektene, som vi nå visste de nøyaktige navnene på, så langt som overhode mulig. Bit for bit lot det seg gjøre å rekonstruere prosjektets historie, og ved å kombinere informasjon fra et stort antall dokumenter kunne vi slå fast følgende:

- Sprengningene i Bjørnevatn var en del av et program som omfattet atomvåpenutvikling.
- USA hadde valgt å sprengne i Bjørnevatn fordi geologien tilsvarte den man fant hos "potential adversaries".
- Det var en viktig del av dette programmet å bruke konvensjonelt sprengstoff til å simulere atomvåpen.

Vi søkte om, og fikk etterhvert innsyn i saksdokumentene i Forsvarsdepartementet og i Forsvarets bygningstjeneste. Det som sprang i øynene var at det bare fantes to korte dokumenter om saken i departementet – og ingen av dem omtalte prosjektets atomvåpenrolle. Det ble derfor nå et spørsmål om det i det hele tatt hadde vært drøftet på politisk nivå at sprengninger som inngikk i et program for utvikling av atomvåpen skulle foretas i Norge. Det viste det seg at det ikke hadde vært. FBT hevdet at de bare hadde informert departementet om at en organisasjon ved navn "Nuclear Defense Agency" skulle delta i programmet, og at det ikke hadde avfødt noen nye spørsmål derfra. Derfor hadde de heller ikke gått inn i detaljene i prosjektet.

I papirene i saksmappen til Forsvarets bygningstjeneste var det flere brev fra et "sivilt" amerikansk firma ved navn Applied Research Association (ARA). I amerikanske firmaregistre kunne vi konstatere at dette selskapet ikke la skjul på hva som var deres viktigste beskjeftigelse, nemlig "nuclear weaponry". ARA var stiftet av en rekke tidligere ansatte i Defense Nuclear Agency, som hadde en lang rekke oppdrag for sine tidligere ansatte. Da vi konfronterte FBT med disse opplysningene bekreftet de at ARA hadde vært en av de amerikanske deltagerne i Bjørnevatn-prosjektet.

Nå begynte saken å bli temmelig alvorlig. Det var omtrent på dette tidspunktet at det ble bestemt å omsette researchen i et program. Hovedinnretningen i programmet ville bli:

- USA har foretatt forsøk i Norge til et program for å utvikle atomvåpen.
- Forsvaret har holdt tilbake viktig informasjon om prosjektets egentlige formål i intervjuer og pressemeldinger – og tvert imot forsøkt å få det til å se ut som om det dreide seg om et rent defensivt prosjekt.
- Forsvarsdepartementet ble aldri orientert i detalj om et prosjekt som reiser viktige prinsipielle spørsmål om blant annet Norges forhold til prøvestansavtalen.
- Testene i Finnmark inngår i et prosjekt som omfatter utvikling av en ny type "små" atomvåpen – atomvåpen som for første gang er konstruert for å bli brukt, og ikke for å skremme.

Parallellt arbeidet vi med å hente inn opplysninger fra en lang rekke personer i Bjørnevatn-området som hadde vært involvert i prosjektet eller satt på spesiell kunnskap. Det var i denne prosessen vi fant ut at USAs forsvarsminister besøkte Jerntoppen i 1996 sammen med forsvarsminister Jørgen Kosmo og flere høyere amerikanske offiserer.

Dette var et besøk der medieprofilen var uvanlig lav. Besøket ble i enkelte medier omtalt som en "privat fisketur". Men en tur til Jerntoppen ble det altså tid til.

Vi valgte en noe uvanlig strategi for det videre arbeidet – nemlig å gjennomføre konfrontasjonsintervjuet med FBT før vi gikk videre med researchen. Årsaken til dette var blant annet at vi måtte regne med store utgifter hvis vi skulle fullføre programmet – blant annet ville det bli nødvendig med en lengre research/opptakstur til USA. Derfor ville vi forsikre oss om at vi ikke hadde oversett vesentlige momenter eller at FBTs folk kunne gi gode forklaringer på de spørsmålene vi allerede satt med. Ulempen med denne fremgangsmåten er at vi risikerte at viktige offisielle kilder i USA kunne blitt lukket på forespørsel fra FBT. I tillegg kunne vi miste anledningen til å konfrontere FBT med nye opplysninger vi måtte finne i USA.

I dette intervjuet fastholdt imidlertid representantene for FBT forklaringen om at det dreide seg om et defensivt prosjekt. I tillegg lanserte de noen litt spesielle forklaringer om at man ønsket å se om konvensjonelle eksplosjoner kunne utløse "elektromagnetisk puls" i tunellene i Bjørnevatn. (Denne forklaringen ble senere avvist både av Forsvarets Forskningsinstitutt og av amerikanske forskere.)

Intervjuet fikk raskt karakter av at representantene fra FBT ble drevet fra skanse til skanse i forsøket på først å hevde at det var et defensivt prosjekt, og senere at det nok var et våpenutviklingsprosjekt men at det ikke dreide seg om atomvåpen. Det var ganske tydelig for oss at FBTs folk ikke var klar over at vi hadde så mye dokumentasjon rundt de reelle hensiktene ved "Hard and deeply buried target defeat initiative". Da intervjuet var over hadde FBT innrømmet at Defense Nuclear Agency sto bak programmet, at de hadde hatt en container med måleutstyr i Bjørnevatn, at det dreide seg om et våpenutviklingsprogram og at DNA i hovedsak drev med atomvåpenutvikling.

Da intervjuet var gjennomført følte vi om mulig sterkere enn tidligere at dette prosjektet burde fullføres.

Høsten 2000 gjorde vi en rekke intervjuer i Washington DC og New York. Representantene for de amerikanske forskningsorganisasjonene vi snakket med ga svært verdifull informasjon om forsøkene på å utvikle "små" atombomber. Samtlige trakk på smilebåndet av den norske forklaringen om at prosjektet var til for å utvikle sikre bomberom for sivile og bunkere for de militære – og påpekte at det var det stikk motsatte som var tilfellet. Flere av de amerikanske forskerne delte nylig avgraderte dokumenter med oss, der atomdelen av "Hard and deeply buried target defeat initiative" var enda klarere omtalt. I tillegg fikk vi via en amerikansk researcher tak i unike bilder fra en amerikansk atomvåpenøvelse der den første av de nye atomvåpnene ble håndtert.

Da vi returnerte fra USA gjensto bare et intervju med Forsvarsdepartementet. Gjennom FBT visste de allerede at vi arbeidet med denne saken – og departementet stilte en rekke krav som de ville ha oppfylt før de sa ja til å stille opp. De forlangte skriftlige redegjørelser for vår dokumentasjon, og de ville ha et "formøte" en uke før intervjuet for å gjennomgå dokumentasjonen i detalj. Vanligvis er Brennpunkt svært restriktive med slike formøter, ettersom de etter vår erfaring ofte brukes for å kunne ta brodden av vanskelige spørsmål. I dette tilfellet gjorde vi en totalvurdering der vi kom til at vi ikke ønsket å utsette oss for angrep i ettertid for å forsøke å lage et revolverintervju i en så komplisert sak som dette. Vi stilte derfor opp i departementet og gjennomgikk saken i detalj med to pressetalspersoner, embedsfolk og representanter for Forsvarets Bygningstjeneste og Forsvarets Forskningsinstitutt. Til tross for dette unngikk vi ikke en diskusjon med

departementet etterpå om bruken av intervjuet. Til alt hell hadde departementet selv gjort opptak av hele intervjuet, slik at de ved selvsyn kunne konstatere at det selvsagt ikke var klippet i de svarene som ble gitt.

Saken avfødte flere spørsmål i Stortinget, og daværende statsminister Jens Stoltenberg presiserte norsk atomvåpenpolitikk til også å gjelde forbud mot utvikling av atomvåpen på norsk jord, med bakgrunn i prøvestansavtalen. I januar 2002 ble det levert en rapport til USAs kongress om framdriften i "Hard and deeply buried target defeat initiative". I dette dokumentet er både de konvensjonelle og kjernefysiske sidene ved prosjektet beskrevet i detalj, og gir en ny bekreftelse på de opplysningene vi ga i programmet.

7. Hvor mye arbeidstid og eventuell fritid er brukt på prosjektet?

Som vanlig er dette vanskelig å besvare eksakt. Vi begynte å arbeide med saken sommeren 2000 og sendingen gikk i februar 2001. Totalt dreier det seg om omtrent et halvt års arbeid for to personer, der mesteparten var fulltid.

8. Spesielle erfaringer du vil nevne

I Norge har dessverre offentlige kilder ofte lett spill med forklaringer og pressemeldinger av den typen som ble gitt ut da dette prosjektet først startet. Det kommer av at det krever voldsomme ressurser og lang tid å trenge dypt nok ned i kompliserte saksforhold til å kunne vurdere innholdet. Dette er tid og ressurser som er mangelvare i norske medier. Derfor rekker man bare over et fåtall av de sakene som fortjener å gås etter i sømmene. Generelt kan man i alle fall si at det ikke er lurt å ta alle slike forklaringer for god fisk. Det er ikke alltid de snakker sant.

Oslo 17. januar 2002

Arild Aspøy

Ståle Hansen